

סימן ד'

מצוה הבאה בעבירה - פסול בחפצא או בגברא (ל ע"א)

שיטת ר' יוחנן (ל ע"א), שאם הלולב גזול לא ניתן לקיים את המצוה משום מצוה הבאה בעבירה. ובגמרא (ט ע"א) אמרינן "וחג הסוכות תעשה לך" (דברים טז, יג), לך ולא הגזול. ובתוס' (שם, ד"ה הוא) הקשו למה לי קרא "לך ולא הגזול" תיפוק ליה משום מצוה הבאה בעבירה. ומתמצים במסקנת דבריהם, שמצוה הבאה בעבירה פסולה רק מדרבנן, ולכן בעינן קרא "לך ולא הגזול" לפסול סוכה גזולה מדאורייתא.

ובמנחת חינוך (מצוה שכה, אות י) מביא תירוץ אחר לשאלת התוס', וזהו תמצית דבריו: בחיוב אכילה בסוכה איכא שני דינים:

א. מצוה חיובית של אכילת כזית בלילה הראשון בתוך הסוכה.

ב. מצוה קיומית שאם במשך שבעת הימים רוצה לאכול סעודת קבע מחויב לאוכלה בתוך הסוכה.

א"כ, כאשר הסוכה גזולה זוהי מצוה הבאה בעבירה ולכן הוא אינו יכול לקיים את מצות האכילה בלילה הראשון משום שאינו יכול לקיים את המצוה ע"י העבירה ויש בזה חיסרון בקיום המצוה. אך לגבי שאר הימים אין לומר שמפני שזו מצוה הבאה בעבירה חשיב כאילו אוכל מחוץ לסוכה. כלומר אין להחשיב את הסוכה כפסולה, אלא רק בכזית הראשון. ולכן נצרך הפסוק "חג הסוכות תעשה לך" לומר שאף שמדין מצוה הבאה בעבירה אין לפסול את הסוכה בשאר הימים, בכל זאת פסולה מגזירת הכתוב. ובפשטות נראה מדבריו שמצוה הבאה בעבירה מתייחסת רק לגברא שאין הוא יכול לקיים את המצוה, אבל בחפצא אין פסול של מצוה הבאה בעבירה.

ובשערי ישר (שער ג, פי"ט) חולק על המנחת חינוך וסובר שמצוה הבאה בעבירה הוי פסול בחפצא, וראיתו מהגמרא (ל ע"א) "וגזול פסול דומיא דפסח", משמע דהוי פסול בחפצא כפסח.

איתא בפסחים (לה ע"ב), שבמצה של טבל אין יוצאים ידי חובה משום שנא' "לא תאכל עליו חמץ" יצא זה שאין איסורו משום "בל תאכל עליו חמץ" אלא משום בל תאכל טבל. ושואלת

הגמרא איסור חמץ להיכן אזלה, ומתרתת הגמרא שמשנתנו בשיטת ר' שמעון דאמר אין איסור חל על איסור, עיי"ש.

והרמב"ן (שם) כתב:

נ"ל שיוצאין בטבל ומעשר ראשון שלא ניטלה תרומתו ומעשר שני והקדש שלא נפדו משום דמתניתין אוקמא רב ששת כרבי שמעון וקיי"ל (יבמות לד ע"א) איסור כולל ומוסיף חל על איסור, וחמץ בפסח כולל הוא ומוסיף נמי הוא דאיסור בהנאה הלכך יוצאין בהן.

וביאור דבריו, שלהלכה שפוסקים שאיסור חל על איסור א"כ יוצאין ידי חובה במצה של טבל. וממשיך הרמב"ן ואומר שאין כאן חיסרון מצד מצוה הבאה בעבירה משום שמצוה הבאה בעבירה הוי רק בעיני גזילה. ובהמשך דוחה את דבריו ע"פ הירושלמי במסכת שבת (פ"ג ה"ג) שמצינו שם שאף בשאר העבירות יש פסול מצוה הבאה בעבירה, וז"ל הירושלמי: "א"ר אילא אלה המצוות אם עשיתן כמצוותן הן מצוות ואם לאו אינן מצוות".

ומבאר הפני משה על אתר:

כלומר, אם עשיתן כמצוותן מצוות, ואם לאו אלא שבאו לידך ע"י עבירה אינן מצוות... וסבירא ליה שאין מברכין על מצוה הבאה בעבירה.

ובהמשך מביא הרמב"ן את שיטת התוס' וז"ל:

ושוב מצאתי בתוס' שאמרו שאין בשאר המצוות משום מצוה הבאה בעבירה אלא בקרבן ובלולב שמהללין בה. דהא סוכה צריך בה "לך" למיעוטי גזולה ולא ממעטינן לה משום מצוה הבאה בעבירה.

וביאור דבריו, שע"פ תוס' אפשר לומר שמצוה הבאה בעבירה שייך דווקא במצוה שמהללים בה את הקב"ה כמו קרבן ונטילת לולב שמנענעים בהלל. וראיתו, שבשאר המצוות אין פסול של מצוה הבאה בעבירה שהרי כתיב בסוכה "לך" - למיעוטי גזולה. ואם אמרין שפסול מצוה הבאה בעבירה שייך בכל המצוות, למה לי קרא לפסול סוכה גזולה. אלא ע"כ אין דין מצוה הבאה בעבירה בשאר מצוות שאין בהם הלל לקב"ה.

ודוחה זאת הרמב"ן מהירושלמי שהבאנו לעיל שמשמע משם שמצוה הבאה בעבירה שייך אף בשאר מצוות, וא"כ מקשה הרמב"ן שתי קושיות:

א. מדוע לרבי יוחנן שסובר שיש פסול מצוה הבאה בעבירה צריך פסוק שאין יוצא ידי חובתו במצוה של טבל, תיפוק ליה משום מצוה הבאה בעבירה [וכך שאלו תוס' בסוכה (ל ע"א, ד"ה משום)].

ב. למה צריך פסוק לפסול סוכה גזולה, תיפוק ליה משום מצוה הבאה בעבירה [וכך הקשו תוס' בסוכה (ט ע"א, ד"ה ההוא)]. ועיי"ש בתירוצי הרמב"ן.

מהירושלמי שהובא ברמב"ן מוכח שמצוה הבאה בעבירה שייך אף בשאר המצוות שהיו פסול בדרך קיום המצוה - פסול בגברא, והרמב"ן נשאר בהבנה זו.

וקשה שהרי בפשטות ע"פ הבבלי (ל ע"א) שגזול פסולו בחפצא כמו שכתוב דומיא דפסח שנא' "והבאתם את הגזול ואת הפסח", משמע שזה פסול בחפצא (וכראייתו של השערי יושר שהבאנו לעיל).

וננסה לבאר את הבבלי ע"פ שיטת הרמב"ן:

איתא בריש זבחים, שקרבנות שנשחטו שלא לשמן, כגון קרבן עולה לשם שלמים, הקרבן כשר אך לא עלה לבעלים לשם חובה כיון ששחט שלא לשמן. אבל בחטאת ששחטה שלא לשמה, כגון ששחט לשם עולה, הקרבן פסול משום שחטאת שנשחטה שלא לשמה פסולה. והסבר הדבר הוא משום שלא קיים את המצוה כדרך מצוותה, ולא שייך לומר שמשום ששחט חטאת שלא לשמה הוי פסול בחפצא, כי אם נאמר דהוי פסול בחפצא א"כ מדוע כששחט עולה לשם שלמים הקרבן כשר, הרי זה לא חפצא של קרבן הואיל ונשחט שלא לשמה. וזוהי שאלת הגמרא ממה נפשך אם הקרבנות כשרים מדוע לא ירצו, ואם אינם מרצים מדוע כשרים. ובהמשך מתרץ אביי שנאמר "ושחט אותה לחטאת" אותה לשמה כשרה ושלא לשמה פסולה. ולכן דוקא בחטאת בעינן לשמה, משא"כ בשאר קדשים שהפסול הוא מחמת חסרון בהקרבת הקרבן ולמרות זאת הקרבן כשר אך לא מרצה שנאמר "מוצא שפתיך". ובהכרח הוי פסול בדרך קיום המצוה (כעין פסול בגברא), ולכן בחטאת שנשחטה שלא לשמה נפסל הקרבן, אבל בעולה ושלמים שאין נפסל הקרבן כשנשחטו שלא לשמן.

וניתן להביא עוד ראיה שזהו חסרון בדרך קיום המצוה. הגמרא בפירקין להלן (לא ע"א) מביאה מחלוקת ר' אליעזר וחכמים:

ת"ר: סוכה גזולה והמסכך ברשות הרבים - ר' אליעזר פוסל וחכמים מכשירין. אמר רב נחמן: מחלוקת בשתוקף את חבירו והוציאו מסוכתו, ורבי אליעזר לטעמיה דאמר אין אדם יוצא ידי חובתו בסוכתו של חבירו - אי קרקע נגזלת סוכה גזולה היא ואי נמי קרקע

אינה נגזלת סוכה שאולה היא.

וצריך לבאר בשיטת ר' אליעזר דקרקע נגזלת והסוכה גזולה היא. מדוע שהסוכה תהיה גזולה הרי הפסול בסוכה הוא דווקא בסכך שהרי הקרקע אינה חלק מהסוכה, וממילא מה שייך לומר בגלל שהקרקע גזולה אזי הסוכה פסולה. ולכאורה דמי לבונה סוכה בחלל שאין צורך בקרקע והסוכה תהיה כשירה כל עוד אין זה פסול בסכך עצמו או בדפנות הסוכה.

אלא שמצינו לעיל במשנה (ט ע"א) שהעושה סוכה ע"ג סוכה העליונה כשירה והתחתונה פסולה. והגמרא (י ע"א) מבארת, דדוקא כאשר אפשר להניח כרים וכסתות בקרקעית הסוכה העליונה (שהוא הסכך של הסוכה התחתונה). על כרחך במקום שיש צורך בקרקע לקיום הסוכה, הוי הכשר בדרך קיום המצוה, ולכן אם הקרקע פסולה זהו פסול בדרך קיום המצוה אך לא פסול בחפצא של הסוכה כיון שאין צורך בקרקע לשם קיום הסוכה.

באותה הדרך אפשר להסביר את הגמרא דידן (ל ע"א): קרבן בעל מום פסולו משום שלא מקיים את המצוה כדרך מצותה. וה"ה לקרבן גזול שפסולו מחמת שהעבירה מסייעת למצוה והוי פסול בדרך קיום המצוה.

ולא אמרינן שהגזילה הופכת את החפצא לחפץ פסול אלא דהוי פסול בגברא שמקיים את המצוה ע"י העבירה.

כך נבין גם את תוס' בסוגיין (ד"ה משום), ששאלו מדוע לולב של אשירה ושל עיר הנידחת פסולים משום הטעם של כתותי מיכתת שיעוריה, תיפוק ליה משום מצוה הבאה בעבירה. ומתרצים התוס' דבגזל, מחמת העבירה נעשית המצוה, ולכן יש פסלות של מצוה הבאה בעבירה, משא"כ באשירה, שאין העבירה מסייעת לעשיית המצוה.

א"כ מוכח מתוס' שעצם מעשה העבירה איננו פוסל את החפצא, ולכן לולב של אשירה אע"פ שנעשתה בו עבירה אין הוא פסול משום מצוה הבאה בעבירה, ורק בגזל יש פסלות של מצוה הבאה בעבירה משום שהעבירה מסייעת לקיום המצוה. מוכח מכאן שהתוס' הבין כמו הרמב"ן שמצוה הבאה בעבירה זהו פסול בגברא ולא בחפצא וכשיטת המנחת חינוך.

לעומתו הרמב"ם סובר שמצוה הבאה בעבירה הוא פסול בחפצא, כמו שמפרש בפירוש המשניות בפרקנו שלולב של אשירה פסול משום מצוה הבאה בעבירה, וז"ל: "מצווה הבאה בעבירה אינה מצוה ולפיכך לולב הגזול ושל אשירה ושל עיר הנידחת פסול".

ולכן, לולב של אשירה שנעשתה בו עבירה הוא פסול למרות שבזמן קיום המצוה אין העבירה מסייעת לעשיית המצוה, משום שכשנעשתה עבירה בחפצא אז חל פסלות על החפצא כשיטת השערי יושר.

ע"פ הסבר זה בתוס' אפשר לתרץ עוד תירוץ לשאלת התוס' (ט ע"א) שהקשו למה לי קרא לסוכה גזולה שפסולה תיפוק ליה משום מצוה הבאה בעבירה. וניתן לומר, שמצוה הבאה בעבירה הוי רק פסול בגברא והגברא איננו יוצא ידי חובה בסוכה גזולה משום מצוה הבאה בעבירה. אבל אחרים כן יצאו ידי חובה משום שלא חל פסלות של גזל על החפצא. לכן צריך פסוק לפסול סוכה גזולה גם לאחרים [ועיין בביאור הגר"א לשו"ע (או"ח סי' תרמט סק"ג)].

איתא בתמורה (כח ע"ב): "מן הבהמה" להוציא רובע ונרבע, 'מן הבקר' להוציא את הנעבד, עיי"ש. עפ"ז מקשה הגאון רעק"א למה לי קרא "מן הבהמה" להוציא רובע ונרבע, תיפוק ליה משום מצוה הבאה בעבירה [עיין בגליון הש"ס כאן ששואל זאת על תוס' דידן (ד"ה משום), מדוע לא הקשו קושיא זו]. וכן מוסיף הערול"נ (ל ע"א, ד"ה אלא לאו, באמצע דבריו) ומקשה "מן הבקר" להוציא את הנעבד (דהיינו נעבד לע"ז) למה לי קרא תיפוק ליה משום מצוה הבאה בעבירה.

וכן קשה, שהגמרא בתמורה (כח ע"א) אומרת שאם חרש בשור ובחמור יחדיו למרות שעבר עבירה השור כשר למזבח, ומדוע, הרי זו מצוה הבאה בעבירה (העבירה היא משום איסור כלאים).

לפי התוס' שסוברים שמצוה הבאה בעבירה הוי פסול בגברא, רק אם ברגע קיום המצוה הוא עובר עבירה אזי יש בזה משום פסלות של מצוה הבאה בעבירה. אך אם נעשתה עבירה גרידא בחפצא לא חל עליו שם פסלות להחשב מצוה הבאה בעבירה.

וכן מתורצות הקושיות: כשחורש בשור וחמור יחדיו, למרות שנעשתה עבירה בשור, מ"מ אין העבירה מסייעת לקיום המצוה שהרי בזמן שמקדישו מעשה העבירה לא סייע למצוה אלא נעשתה עבירה בחפץ. וכן בקרבן נעבד ורובע אין העבירה מסייעת לקיום המצוה, ולכן בעיני קרא "מן הבהמה" לפסול רובע ונעבד.

אולם, שיטת הרמב"ם (שהובא לעיל) הסובר שמצוה הבאה בעבירה זה פסול בחפצא צריכה ביאור.

וניתן לומר, שלשיטת הרמב"ם יש לחלק בין חורש בשור וחמור יחדיו, לבין פסול אשירה. בשור וחמור למרות שנעשתה עבירה אין זו עבירה בחפצא אלא רק בגברא, ולכן אפשר

להקריבו לקרבן. לעומת זאת באשירה העבירה נעשתה בחפצא ולכן לולב של אשירה פסול משום מצוה הבאה בעבירה. וכן באותה הדרך יש להסביר בנעבד שלא שייך מצוה הבאה בעבירה כמו שמצינו במסכת ע"ז (מה ע"א) כל דבר שאין לאדם תפיסת יד בו איננו אסור משום ע"ז (כגון בע"ח שהולכים בעצמם ואין האדם עושה בהם מעשה כדי לאוסרם).

וכן פוסק הרמב"ם (פ"ח מהל' עבודה זרה ה"א):

כל שאין בו תפיסת יד האדם ולא עשהו אדם אע"פ שנעבד - ה"ז מותר בהנאה. לפיכך עובדי כוכבים העובדים... ואת הבהמה הרי הם מותרים בהנאה ומותר לאכול אותן.

וממשיך הרמב"ם ומסייג את דבריו:

במה דברים אמורים שאין הבהמה נאסרת? שלא עשה בה מעשה לשם עבודת כוכבים אבל עשה בה מעשה כלשהו - אוסרה. כיצד? כגון ששחט בה סימן לעבודת כוכבים.

א"כ בנעבד לא נאסר משום ע"ז כי לא עשה מעשה בגוף הבהמה, אלא רק השתחוה לה ולא נעשה איסור בחפצא. עפ"ז נבאר את שיטת הרמב"ם מדוע בעינינו קרא לאסור את הנעבד דהוי פסול בגברא, דאילו משום מצוה הבאה בעבירה אין כאן כי החפצא מותרת, ולכן באה התורה ומחדשת שנעבד אסור למזבח.

אך עדיין קשה קושיית הערול"נ מדוע בעינינו קרא לנרבע לפוסלו ע"ג המזבח תיפוק ליה משום מצוה הבאה בעבירה. אלא שיש לברר מדוע בעינינו קרא "מן הבהמה" לאפוקי נרבע, הרי קיימא לן בתמורה (כט ע"א) שכל המותר לישראל מותר למזבח, וכל האסור לישראל אסור למזבח, והרי נרבע אסורה הבהמה בהנאה לישראל שהרי דינה בסקילה, כדאיתא בב"ק (מא ע"א) שהבהמה שנרבעה דינה בסקילה ואסורה הבהמה בהנאה לישראל.

ע"כ צריך לומר שהפסוק מיירי קודם גמר דין וממילא הקרבן מותר בהנאה ואין בזה חיסרון שאסור לישראל אלא מותר למזבח, ומש"ה התורה אסרה נרבע מהפסוק "מן הבהמה" כדי לומר שגם בכה"ג שהוי קודם גמר דין אפ"ה אסורה הבהמה בהנאה.¹

¹ וצע"ק, שהרי המעשה אוסר את הבהמה ולא בגמר דין, אלא צריך לומר בדוחק שהגמר דין מגלה לנו שהיה מעשה איסור והבהמה נאסרת מאותו רגע שנעשתה העבירה.

² וקצת תימה על רעק"א שלא הקשה את קושיית הערול"נ שהבאנו לעיל.